

Inleiding

KunstWerken is een methode voor kunstbeschouwing die geschikt is voor de **gehele onderbouw** van het voortgezet onderwijs — dus ook voor **brede brugklassen**. De methode is **thematisch opgebouwd** en **flexibel inzetbaar**: hoofdstukken hoeven niet per se in volgorde doorlopen te worden. Dit biedt jou als docent de ruimte om een eigen leerlijn samen te stellen die past bij de klas en de lespraktijk.

De kunstbeschouwende **begrippen** (waarvoor als uitgangspunt de lijst voor het examen vmbo-GT is genomen) worden in de tekst besproken, maar de nadruk ligt op **leren door doen**. Leerlingen maken zich de theorie eigen door middel van gevarieerde en activerende **opdrachten**. Bij elke opdracht is aangegeven:

- wat voor soort opdracht het is,
- op welk niveau de opdracht zich richt,
- welke materialen of voorbereiding nodig zijn,
- wat het leerdoel is.

De opdrachten zijn zo samengesteld dat leerlingen op **verschillende niveaus** kunnen oefenen met **uiteenlopende materialen en technieken**. Daarbij doorlopen ze de stappen van het **beeldend proces**: inspireren – schetsen/proberen – uitvoeren – presenteren en reflecteren.

Elk thematisch hoofdstuk begint met een korte inleiding, gevolgd door paragrafen waarin **subthema's** worden behandeld. In iedere paragraaf staat een specifiek **beeldaspect** centraal, dat verbonden wordt aan het subthema. Op deze manier maken leerlingen op een natuurlijke manier kennis met verschillende facetten van het thema én ontwikkelen ze hun inzicht in beeldaspecten.

Voor een diepgaander begrip van de gebruikte begrippen en beeldaspecten raden we aan om *KunstWerken* te **combineren** met [Basis Beeldende Begrippen](#) (of de [onlineversie](#) daarvan).

Curriculumproof voor de geactualiseerde kerndoelen

Deze uitgave is geschikt voor gebruik passend bij de geactualiseerde kerndoelen die vanaf 2027 ingaan voor de kunstvakken in het funderend onderwijs. Een overzicht van de nieuwe kerndoelen vind je op de laatste pagina van deze handleiding.

Wat vind je in deze handleiding?

Deze docentenhandleiding biedt aanvullend materiaal bij elk hoofdstuk van de methode, waaronder:

- **Antwoorden op de opdrachten**, met waar nodig extra tips of suggesties om opdrachten aan te passen;
- **Extra beeldmateriaal** ter ondersteuning van de lessen;
- **Aanvullende opdrachten** om het hoofdstuk aan te vullen;
- **Een bewerkbare rubric (in Word)** om grotere opdrachten te beoordelen. Deze is uitgebreid opgezet en kan naar eigen inzicht per opdracht worden aangepast. Het is aan te raden de rubric ook aan leerlingen te geven zodat ze weten waarop ze kunnen letten tijdens het uitvoeren van een opdracht;
- **Een overzicht van alle opdrachten**, zowel per beeldaspect als per opdrachtvorm. Dit maakt het eenvoudiger om zelf een programma samen te stellen dat aansluit bij de leerdoelen van jouw klas.

1 Doe eens duurzaam

Thema

Doe eens duurzaam is een hoofdstuk dat leerlingen zowel inhoudelijk als praktisch nader laat kennismaken met de kwetsbaarheid van ons milieu. Vervolgens wordt de link met kunst gemaakt. Hoe kun je met een kunstwerk de aandacht vestigen op een maatschappelijk probleem? Hoe doen kunstenaars over de hele wereld dat? Tegelijkertijd worden leerlingen uitgedaagd om zelf kunst te maken, waarbij ze verspilling minimaliseren en hergebruik introduceren. Er is ook aandacht voor het eigen consumptiegedrag: wat gooi ik zoal weg in een week? Draag ik bij aan de milieudreiging door fast fashion te kopen? Wat kan ik doen om de planeet minder te belasten? Al deze thema's komen aan bod en zijn verwerkt in diverse opdrachten.

Opmerkingen bij opdrachten

Opdracht 2 Beeldanalyse

Kijk goed naar het werk *Blauwe oceaan* (afb. 1.5) en beantwoord de volgende vragen.

1. Wat valt je op aan de **voorstelling**? Wat zie je? Probeer alles zo nauwkeurig mogelijk te omschrijven.

Eigen antwoord leerling, maar te denken valt aan: ik zie allerlei losse voorwerpen, zoals een slipper, schepjes, ballen, pennen, aanstekers, (strand)speelgoed, plastic doppen, kammen, lepels, een bord, een borstel, een propeller.

2. Wat kun je zeggen over de **vormgeving**?

- a. **Kleur:** zijn de kleuren fel of donker? Warm of koud?

De kleuren van de voorwerpen zijn tinten van blauw. Blauwtinten behoren tot de familie van koele kleuren. Sommige tinten blauw zijn fel en vormen daarmee een contrast met de donkere achtergrond; andere voorwerpen zijn donkerder en vormen daardoor niet zo'n scherp contrast met de achtergrond. Ze vallen minder op. Tegelijkertijd corresponderen de kleuren met de kleur van de oceaan waar ze uit zijn gehaald.

- b. **Vorm:** wat hebben de vormen met elkaar gemeen? Zijn ze hoekig of afgerond?

De voorstelling heeft zowel ronde vormen als rechte, hoekige vormen. Sommige objecten hebben beide, zoals het zandschepje. Je ziet dat de kunstenaar met de vormen van verschillende objecten heeft gespeeld om er weer een nieuw beeld binnen de voorstelling mee te vormen. Kijk maar naar linksonder: boven de bril zie je een schoonmaakborstel die wel op haar lijkt, het ronde bordje onder de bril lijkt een mond die openstaat. Boven het 'haar' zie je een gedachteballonnetje van verschillende ronde voorwerpen. Onder in het midden heeft de kunstenaar een raket gevormd met lepeltjes eronder als vuurstralen bij het opstijgen.

- c. **Compositie:** hoe zijn de objecten in het kunstwerk geplaatst? Allemaal door elkaar, op een **horizontale*** of **verticale*** lijn, schuin (**diagonaal***), of overall (het hele vlak is bedekt)?
Hoewel je zeker diagonalen kunt herkennen in de voorstelling (de gedachteballon), net als horizontalen (kammen, flesjes) en verticalen (schepjes, raket), is het een overallcompositie. Vrijwel alle voorwerpen krijgen evenveel aandacht.
- d. **Herhaling en ritme:** als je steeds hetzelfde object herhaalt, ontstaat er een ritme in een voorstelling. Kun je dat herkennen in dit werk?
Ja, kijk maar naar de schepjes. Ook de cirkels en ballen die enkele keren terugkomen in het beeld zijn een voorbeeld van herhaling.
3. Wat kun je zeggen over de **zeggingskracht** van dit werk? Welk gevoel roept het op en hoe komt dat?
Eigen antwoord leerling. In het algemeen roepen dingen die kapot zijn (zoals het speelgoed) niet zo'n vrolijk gevoel op. Dat is ook een betekenis die je aan dit beeld kunt toekennen. Het speelgoed is kapot, maar dat het überhaupt in de oceaan lag, is eigenlijk nog erger. De objecten zijn soms fel, maar de ondergrond is kil en donker. Hoewel sommige voorwerpen komisch gecombineerd zijn (het gezicht), nodigt het hele beeld toch uit tot een serieuze overweging: het lijken onschuldige producten, maar plastic maakt de oceanen kapot.

Opdracht 3 Compositie met afval

Leerlingen worden aangemoedigd om te experimenteren met verschillende soorten composities: overall, diagonaal, verticaal, centraal, driehoeks, et cetera. Voordat ze compositieschema's gaan uitproberen, is het handig om na te denken over de voorstelling: wil je een figuratief of een abstract werk gaan maken? Wil je bijvoorbeeld een fantasiedier (figuratief) gaan maken, dan heeft dat gevolgen voor de compositie: je zult een lijf, kop en poten willen maken. Bij een abstracte vorm ben je vrijer. Je kunt je hele compositie opbouwen uit vormen en lijnen, zonder dat het geheel iets herkenbaars hoeft voor te stellen. Kunstenaar Luciana Gil legt op haar website uit hoe je een kunstwerk van afval kunt maken: <https://exxpedition.com/how-to-create-art-from-ocean-plastic-and-litter/>.

Opdracht 4 Trend: herstellen!

'Sashiko for Beginners | Three Simple Patterns' (<https://youtu.be/IlbrBEtDmZw?si=zB470U5-gYvAVSjm>) is een YouTube-filmpje dat duidelijke uitleg biedt over het sashikoborduren. Het is in het Engels, dus wellicht vooral geschikt om je als docent mee voor te bereiden. Op <https://handwerkwereld.com> kun je ook in het Nederlands veel uitleg vinden over deze techniek. Het leuke aan sashiko is dat het bijvoorbeeld heel geschikt is om om spijkerstof mee te herstellen of te versieren.

Op YouTube zijn er ook allerlei tutorials te vinden voor visible mending, zoals deze: <https://youtu.be/x8V0GwFcKMM?si=QN1Xm6tMglHaiNYk>.

Opdracht 5 Combineer-couture

Voor het maken van een patroon kun je online makkelijk instructies vinden, een voorbeeld is: <https://stedelijkmuseumkampen.nl/cms/index.php/wat-te-doen/activiteiten/322-maak-je-eigen-patroon>. Ook zijn de website en boeken van DIY Daisy heel populair. De patronen zijn gemakkelijk te maken doordat de patronen vooral uit rechthoeken bestaan, die je direct op de stof kunt uitmeten. Zie bijvoorbeeld:

- <https://www.diydaisy.com/blog/maya-ruffle-dress-top-tutorial> voor een jurk,
- <https://www.diydaisy.com/blog/diy-frilly-scrunchie> voor een scrunchie,
- <https://www.diydaisy.com/blog/diy-balloon-sleeve-top> voor een wijde top met mouwen en
- <https://www.diydaisy.com/blog/diy-tutorial-rectangle-sleeve-top> lange top met boothals.

Eindopdracht 3D Dagboek in textiel

Bij de extra afbeeldingen van dit hoofdstuk staan foto's voor het maken van een boekje in textiel. Deze afbeeldingen kun je gebruiken ter inspiratie of laten zien ter verduidelijking.

Extra afbeeldingen

1. Stuart Haygarth, *Mirror ball* (2009).
2. There is No Planet B.
3. Noah Buscher (fotograaf), jurk van plastic.
4. Duran Lantink, jas uit de tentoonstelling Old Stock.
5. Duran Lantink, jas uit de tentoonstelling Old Stock.
6. Jane Perkins, Melkmeisje van Vermeer gemaakt van gevonden materialen.
7. Jane Perkins, Portret van gevonden materialen.
8. Robert Bradford, Sculptuur van gerecycled speelgoed.
9. Sashiko.
10. Voorbeeld van visible mending.
11. Voorbeeld van visible mending (Daan Holsmuller).
12. Louise Bourgeois, *Ode aan het vergeten* (2002) voorpagina.
13. Louise Bourgeois, *Ode aan het vergeten* (2002) overzicht.
14. Verschillende afbeeldingen bij eindopdracht 3D Dagboek in textiel ter voorbeeld of inspiratie.

Extra opdrachten

Opdracht Klikjes

Type	Fotografie
Niveau	•
Materiaal	Computer met internet; restjes van een maaltijd (of bijvoorbeeld verpakkingen); een ondergrond (zoals een tafel, eventueel met tafelkleed); servies; (telefoon)camera.
Doel	Je oefent met verschillende composities met etensresten.

Eet jij altijd netjes je bord leeg? Of is het je soms te veel of smaakt het je niet? De resten van een maaltijd zien er niet altijd even aantrekkelijk uit. Maar je kunt ze ook zo tonen dat het wél lekker is om naar te kijken. Misschien kun je vragen oproepen: wat is hier net gebeurd? Was er een leuk feestje? En waarom zijn deze mensen opeens vertrokken?

Stap 1

Zoek op internet naar de tafels van de kunstenaar Daniel Spoerri. Hij maakt kunstwerken van tafels waaraan net gegeten of gedronken is. Het lijkt alsof hij gewoon aan is komen lopen, net nadat de mensen van tafel op zijn gestaan. Maar als je beter kijkt, zie je dat hij goed over de composities heeft nagedacht. Vergelijk minimaal vijf verschillende afbeeldingen.

Beantwoord daarbij de volgende vragen:

- Hoe verschillen de afbeeldingen wat betreft compositie?
- Welke effect heeft de compositie? Word je er rustig van? Of maakt het juist een chaotische indruk?
- Welke compositie spreekt jou het meest aan?

Stap 2

Verzamel materialen waarmee je een eettafel na kunt maken. Denk aan borden, glazen en bestek en iets aan eten dat je op het bord kunt leggen. Je kunt er echt de resten van een hele maaltijd van maken, maar je kunt ook de situatie namaken van een groepje vrienden die heeft zitten snacken in een tussenuur.

Stap 3

Probeer verschillende composities met je voorwerpen uit. Maak tussendoor foto's. Gebruik hierbij wat je bij stap 1 hebt ontdekt. Hoe kun je een bepaald effect krijgen met een compositie? En wat voor compositie past bij wat jij wilt overbrengen?

Stap 4

Bekijk samen met een aantal klasgenoten jullie favoriete compositie. Hoe verschillen jullie werken in compositie? En zorgt dat inderdaad voor een ander effect? Zijn het tafels waar je zelf wel aan zou willen zitten? Waarom wel of niet?

KERNDOELEN KUNST & CULTUUR VOORTGEZET ONDERWIJS

Dit leermiddel sluit aan bij de geactualiseerde kerndoelen voor kunst & cultuur, die vanaf het najaar 2026 gelden. Niet alleen leer je met dit boek zelf kunst te maken, mee te maken en hieraan betekenis te geven, maar ook om je eigen creatieve vermogen te ontwikkelen.

Artistiek creatief vermogen

Kerdoel 40

De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.

40A De leerling gebruikt creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces en reflecteert op gemaakte keuzes.

Het gaat hierbij om:

- omgaan met speelruimte en selecteren van creatieve strategieën bij het maken en meemaken;
- onderzoeken van verschillende ideeën, mogelijkheden en oplossingen bij het maken van eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen;
- gebruiken van ideeën, perspectieven en inzichten van andere makers als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen;
- selecteren en gebruiken van bronnen als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen;
- evalueren en bijstellen van het maakproces.

40B De leerling onderzoekt het eigen artistiek creatief vermogen.

Het gaat hierbij om:

- onderzoeken van artistieke voorkeuren: technieken, materialen, middelen, thema's, stijlen, genres;
- maken van keuzes in relatie tot het proces en het product;
- bespreken van getoonde eigen of gezamenlijke kunstzinnige uitingen;
- verwoorden van een mening over eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen;
- verwoorden van eigen artistieke voorkeuren en vermogens tijdens het maakproces.

40C De leerling onderzoekt betekenissen van kunst en cultuur tijdens het maken en meemaken.

Het gaat hierbij om:

- beschouwen en beschrijven van uitingen van kunst en cultuur van uiteenlopende makers en perspectieven;
- beschrijven van vormgevingselementen;
- gebruiken van bronnen over makers, het werk en de context;
- interpreteren van eigen en gezamenlijke uitingen van kunst en cultuur;
- onderbouwen van een mening met gebruik van vaktaal over uitingen van kunst en cultuur.

Maken en betekenis geven

Kerdoel 41

De leerling maakt kunstzinnige uitingen.

41A De leerling drukt zich individueel en samen met anderen uit in vormen van kunst.

Het gaat hierbij om:

- gebruiken van vormgevingselementen uit beeldende kunst en muziek, alsmede van dans of film of theater bij het maken van eigen werk;
- verbeelden van verhalen, ideeën, gedachten, ervaringen en gevoelens;
- maken van kunstzinnige uitingen als reactie op maatschappelijke vraagstukken en gebeurtenissen;
- ontwerpen en realiseren van toegepaste vormen van kunst;
- herinterpreteren van bestaand werk.

41B De leerling kiest en gebruikt bekende en nieuwe technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk.

Het gaat hierbij om:

- beeldende materialen, technieken en gereedschappen;
- muzikale technieken en instrumenten;
- fotografische en filmische technieken of;
- dans- en actetechnieken;
- spel- en acteertechnieken.

Meemaken en betekenis geven

Kerdoel 42

De leerling maakt kunst en cultuur mee.

42A De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en toont inzicht in kunst- en cultuuruitingen.

Het gaat hierbij om:

- omgaan met de gebruiken en gewoonten bij het actief meemaken van kunst en cultuur in uiteenlopende contexten;
- uitwisselen van ervaringen in interactie met professionele makers;
- beschrijven van het effect van de gebruikte technieken en vormgevingselementen op de ervaring;
- vergelijken van interesses en voorkeuren voor kunstzinnige uitingsvormen;
- maken van een kunstzinnige uiting als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring.

42B De leerling onderzoekt kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen en de functie in de samenleving.

Het gaat hierbij om:

- vergelijken van diverse, actuele en historische uitingen van kunst en erfgoed in cultuur;
- vragen stellen over de invloed van tijd en plaats op het werk van makers;
- vragen stellen over de invloed van kunst op de samenleving;
- verwoorden van een mening over de functie en betekenis van kunst en cultuur in het eigen leven.